

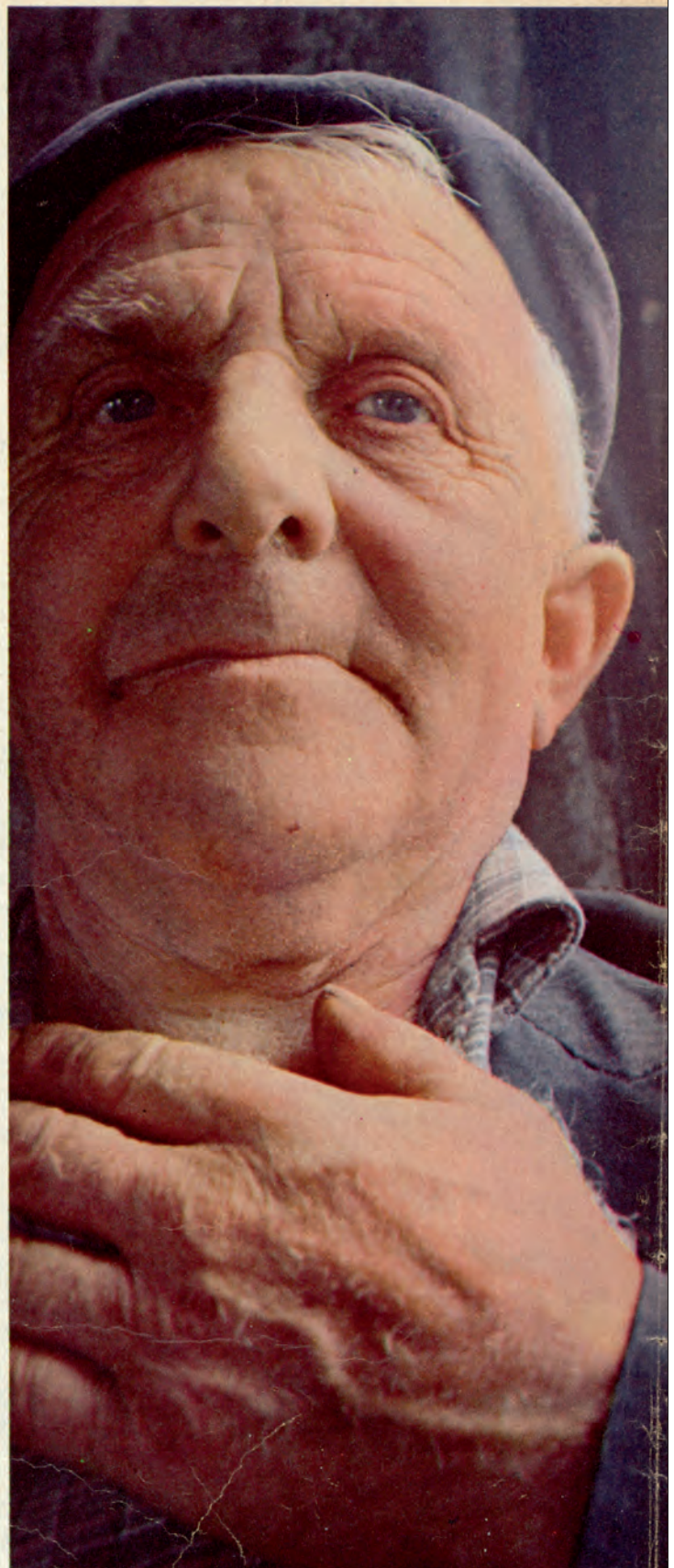
weten voor 't de grote dag is. Als welwillend buitenstaander luistert men beleefd naar de enthousiaste verhalen van de heren C. Terlouw en B. Crezee, respectievelijk 1e en 2de voorzitter van het Oranje-comité. Men mag zelfs in diep geheim in een schuur in een van de straten een blik werpen op de versiering-in-wording. Maar dat voorkomt niet dat men op de avond van de officiële opening van de feestweek — want dacht u dat één dag genoeg was — van de ene verbazing in de andere valt. Dat het zó zou zijn, had zelfs de stoutste fantasie niet kunnen vermoeden. De Ameidenaren glimlachen trots en bescheiden, „Nou ja, zó doen we dat hier nu eenmaal.”

Die opening — zaterdagmiddag om 2 uur — was op zichzelf al een ervaring. Om kwart voor twee ligt het stadje nog als uitgestorven. Op de Dam — het pleintje om het stadhuis — waar het centrum van alle activiteit moet zijn — lijkt een afzetting van hekken volkomen overbodig, omdat er geen mens te zien is. Maar tien minuten later staat het plein vol met vrolijke, op hun zondagsbest uitgedoste Ameidenaren en klokslag twee marcheren drumbands en muziekkorpsen aan en staat op het bordes van het stadhuis burgemeester D. Wessel, geflankeerd door het voltallige Oranje-comité. En dan begint het feest.

Een feest dat alle evenementen omvat van dergelijke feesten: concerten op de Dam, een volkszangavond onder leiding van niemand minder dan Marie Cécile Moerdijk, een allegorische optocht, skelterwedstrijden, een vuurwerk en zelfs een beatavond voor de jeugd... Niets buitengewoons zult u zeggen. Maar het buitengewone schuilt dan ook niet in het programma zelf, maar in de wijze waarop de Ameidenaren — en de inwoners van het tot de gemeente behorende Tienhoven — dit feest beleven. „Ameide Lichtstad”, zoals de officiële naam van de festiviteiten luidt, is in de allereerste plaats een feest voor en door de burgerij. Groot en klein, oud en jong is één grote, gezellige familie, die feest viert op een wijze, die je de neiging geeft het woord feest met hoofdletters te schrijven. En misschien is het feest zelf nog minder belangrijk dan al die maanden dat iedereen aan de voorbereidingen ervan is bezig geweest.

Ameide, 2600 inwoners, drie cafés en zeker een half dozijn

kerken, is een rustig stadje. Een stadje echter ook dat daar aan de oever van de Rijn een centrale plaats inneemt. „Een plaats die in de toekomst heel belangrijk kan worden,” zo peinst burgemeester Wessel in zijn mooie bungalow aan de rand van zijn gemeente. „We hebben hier een goede, actieve middenstand, die nu al kopers uit de wijde omgeving trekt. Ameide kan zeker de verzorgende gemeente van dit hele gebied worden.” Als woongemeente komt Ameide ook steeds meer in trek. Er wordt fors gebouwd en al menige forens ontdekke de rust en het genoegen van Ameide als woonplaats. De spontane hartelijkheid van de Ameidenaren draagt aan dat genoegen niet weinig bij, want men wordt zonder meer in de gemeenschap opgenomen. Daarvan getuigen vele van geboorte niet-Ameidenaren, die even enthousiast meelevend met het wel en wee van hún stadje. „Jammer is,” aldus de burgemeester, „dat nog al te veel Ameidenaren hun werk buiten de stad moeten vinden. Er zou meer industrie moeten komen. De mandenvlechterij — eens een van de belangrijkste activiteiten — is op z'n retour. Er is wel ander rietwerk voor in de plaats gekomen, maar erg arbeidsintensief is dat niet. Er is een graansilo, een groot groenten- en fruitbedrijf en natuurlijk door het hele land befaamde restauratiebedrijf van de gebr. Woudenberg. Maar dat alles is niet genoeg om de werkende bevolking van Ameide in eigen gemeente te houden. „Industrie moet er komen,” zegt de heer Wessel, „we liggen er gunstig voor: aan de rivier en vlak bij grote verkeerswegen.” Aan hem zal het niet liggen als er geen nieuwe industrieën komen. En aan de Ameidenaren zelf, de baliekluiers van Termeide, zoals in vroeger dagen toen er nog bootverbindingen met Vreeswijk, Schoonhoven enz. waren, hun bijnaam luidde? Aan hen ook niet. Want al leven zij rustig en gelukkig in hun nog zo landelijk stadje, ze staan open voor alles wat de wereld te bieden heeft, zij het met de nodige nuchterheid en veel humor. En dat laatste zal er misschien aan meehelpen dat Ameide, ook als de dromen van burgemeester Wessel waar worden, zichzelf blijft. Dat er niets van die saamhorigheid, die zich zo duidelijk manifesteert in het Oranje-feest, maar er ook is in het leven van alle dag, verloren gaat.

Het mandenmaken is van oudsher een Ameidese industrie, al neemt het aantal mensen dat daarin zijn brood vindt sterk af. Hooguit nog zo'n twintig in het vak vergrijsde mandenmakers verstaan nog de kunst het onwillige riet tot fraaie manden te vlechten.

Bijna iedere straat in Ameide heeft — in het diepst geheim — maandenlang aan zijn feestverlichting gewerkt. De bewoners betalen de kosten er van gezamenlijk en vaak zijn hiermee flinke bedragen gemoeid. Maar voor de eer van Ameide en voor het Oranjefeest hebben zij graag wat geld en veel moeite over.

En dit is — ja natuurlijk — Jan van Straten, nu in functie als stadsomroeper. Bereidwillig stapte hij van zijn fiets voor een foto. „Maar ge moet wél opschieten jong, want ik moet een papiervol omroepen,” zei hij.

Lange taale rietstengels vormen het materiaal voor grote en kleine manden en vaak ook voor andere gebruiksvoorwerpen. In de eeltige knuisten van de Ameidese mandenvlechters lijken die stengels op soepele touwtjes, waarmee je alles kunt doen, zelfs knopen in leggen.

Oranjefeesten 1913

Het honderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden werd in Ameide in 1913 uitbundig gevierd. De Gorinchemse fotograaf Tukker maakte twintig foto's van de feestelijkheden, waarvan de nummers 1, 5, 7 en 18 op deze en de volgende pagina zijn weergegeven.

Foto 1 : De kop van de “allegorische optocht”, gefotografeerd op de toen nog Achterweg geheten J.W. van Puttestraat, ter hoogte van de Fransestraat.

Foto 5 : De jury stond bij de optocht voor een zware taak, omdat op de rijk versierde wagens verscheidene “Mooiste Maagden van Ameide” werden meegevoerd. De eerste prijs werd uiteindelijk toegekend aan de wagen met de “Hollandsche Maagd”, die werd uitgebeeld door Fin van den Heuvel. Zij tred later in het huwelijk met loodgieter Teun Bouter.

Foto 7 : De koets met Ameidese notabelen.

Foto 18 : Het "ringsteken" vormde ook in 1913 een onderdeel van het feestprogramma. De deelnemers aan dit oude volksvermaak hebben zich hier opgesteld aan het begin van de Prinsengracht, voor het kantoor van de vroegere meelfabriek van Kruyt, thans "Ranks Meel".

‘Oranje Boven’, een vooroorlogse Koninginnedag!

Paul Will

Oftewel: we gaan terug naar het grootse Oranje-feest 1938, dus tien jaar voor de Lichtweken om de vijf jaren van start gingen. In de eerder genoemde diaserie voor de scholen hebben we bij afbeelding 2 er al even bij stilgestaan. We vonden het echter passend voorafgaande aan de aandacht die in dit nummer aan genoemde feestweken wordt besteed, ook even te gedenken het feest waaraan plaatsgenoten op leeftijd nog herinneringen zullen hebben. Kregen we niet ‘n mooi gedenkboekje?

Het feest slaagt ongetwijfeld

als ge Uw feestartikelen bij ons koopt.
Oranjemutsen 5 cent, Hooge Hoeden 20 cent, Crêpe papier, alle kleuren, 5 cent, rozendraad per bos 7 cent, enz. enz. enz. Ziet onze etalage!

Boekhandel Hansum - Ameide.

Oranje-feest te Ameide en Tienhoven op 30 Augustus 1938.

HISTORISCHE OPTOCHT

1. Herauten.
 2. Willem van Nassau—Dillenburg.
Juliana van Stolberg, zijn Gemalin.
Page.
 3. Prins Willem I van Oranje (Willem de Zwijger.)
Louise de Coligni, zijn Gemalin.
Page.
 4. Prins Adolf.
 5. Prins Lodewijk.
 6. Prins Hendrik.
 7. Prins Jan.
 8. Prins Maurits.
2 Bevelhebbers.
1 Hopman.
Vendel Soldeniers.
 9. Prins Frederik Hendrik.
Amalia van Solms, zijn Gemalin.
Page.
- } Broers van Prins Willem I.

z. o. z.

10. Prins Willem II.
Maria Stuart, zijn Gemalin.
Page.
11. Prins Willem III.
Maria van York, zijn Gemalin.
Page.
12. Prins Willem IV.
Anna van Brunswijk, zijn Gemalin.
Hofdames.
Page.
13. Prins Willem V.
Wilhelmina van Pruissen, zijn Gemalin.
Hofdames.
Page.
14. Koning Willem I.
Frederica L. W. van Pruissen, zijn Gemalin.
Page.
15. Koning Willem II.
Anna Paulowna, zijn Gemalin.
Page.
16. Koning Willem III.
Sophia van Wurtemberg, zijn Gemalin.
Page.

Ondergeteekende wenscht Lid te worden van de Oranjever. „Ameide en Tienhoven” tegen een jaarlijksche contributie van f.....

Handtekening :

....., 1938.

Wanneer Gij nog geen Lid zijt, wil dan bovenstaand biljet inleveren bij het Bestuur.

Uit de ons ter beschikking staande folder blijkt dat de Oranjevereniging flink in de buidel getast moet hebben om zoiets groots en duurs te organiseren.

Ook boekhandelaar-drukker A. Hansum heeft van de aankondiging iets moois gemaakt. Laat ons eerst even letten op de omlijsting. Die teksten staan nog in de oude schrijfwijze, hoewel de scholen al 4 jaar de spelling-Marchant hadden te onderwijzen. Maar bij de buitenwacht heeft dat 'niet zóó, maar zó-principe' van de bewindsman pas geleidelijk navolging gevonden. Let maar eens op die dubbele klinkers: de oo in 'hooge', de ee in 'ondergeteekende', 'handteekening' en niet te vergeten de sch in 'wensch' en 'jaarlijksche'. Eveneens de ouderwetse aanspreekvorm 'ge' en 'gij' en het wat overdadig gebruik van hoofdletters zijn kenmerkend voor grootmoeders tijd. De Oranjevereniging heette uiteraard in 1938 nog niet 'Beatrix' - die kwam pas kijken - maar gewoon 'Ameide en Tienhoven'. Deze is opgericht in 1936, wat we kunnen opmaken uit het vers dat ons aller dorpspoët, de heer Hansum, in diens jaarlijks verschenen "Nieuwjaarsgroet voor de ingezetenen van Ameide, Tienhoven en Meerkerk" schreef. Lees hiervoor verder in ons boekje van 1994, waarin vermeld staat dat genoemde vereniging gesticht is ter gelegenheid van het verlovingsfeest van het prinselijk paar, Juliana en Bernhard.

Nu terug naar de historische optocht van 30 augustus 1938. Deze is gehouden om mede te vieren en luister bij te zetten aan het 40-jarig regeringsjubileum van onze koningin Wilhelmina, de Moeder des Vaderlands.

Heel Ameide-Tienhoven is toenmaals in beweging gekomen, gelukkig nog niet beseffend dat precies een jaar later een andere vorm van mobiliteit zou volgen, namelijk de mobilisatie!

De samenstelling van de optocht met aan kop de herauten, gevolgd door de bijna complete stoet van Oranjeteuglen plus hun gemalinnen, presenteerde zich met enig

Kobus van der Grijn en Dirk Bouwmeester.

Prins Willem II en zijn gemalin Maria Stuart uitgebeeld door Wimpie Oosterom en Gijs Heijkoop.

hoger en lager dienstvolk. Te beginnen met de stamouders: Willem van Nassau, residerende op de Dillenburg en diens tweede echtgenote Juliana van Stolberg.

Zij hebben een twaalftal kinderen het aanzijn gegeven, waaraan de verwekker de bijnaam Willem de Rijke te danken had. De mannelijke spruiten waren Willem, geb. 1533, Jan in 1536, Lodewijk in 1538, Adolf in 1540 en als hekkensluiter Hendrik in 1550. Slechts broer Jan stierf een natuurlijke dood Anno 1606, terwijl de overige 4 een gewelddadige dood stierven. Zo gaf Willem de Zwijger zijn goed, bloed en leven ten slotte in 1584 en op het slagveld: 'Graef Adolff is ghebleven / In Vrieslandt in den Slach' om een enkele versregel uit het 4de couplet van het Wilhelmus te citeren. Lodewijk te samen met Hendrik verloren het leven op de Mookerhei A.D. 1574.

Het zojuist genoemde woord 'graef' en dat dozijn nazaten brengt ons op het volgende: in het programma wordt heel kwistig gestrooid met de titel van prins, wat historisch gezien niet helemaal klopt. Alleen zoon Willem en diens nazaten mochten deze titel voeren. Toen René van Chalons van het Prinsdom Orange, als veldheer in het leger van Karel V sneuvelde, liet hij geen kinderen na. Na opening van diens testament bleek dat hij zijn Nassause oud-

ste neef Willem tot enig erfgenaam had aangewezen. Dus 4 t/m 7 waren graven, geen prinsen. Wel weer de onder 8 en 9 genoemden: Maurits (ongetrouwd gebleven) en Frederik Hendrik. Bij 3 is de laatste eega van prins Willem genoemd: Louise de Coligny (niet Coligni), moeder van de latere 'Stedendwinger', die bij de laffe moord op papa pas een half jaar en Maurits 16 was. Louise was de laatste in de rij van 4 partners van Willem I, die evenals zijn vader een talrijk kroost had. Hem werd niet de bijnaam De Rijke, maar hij kreeg om heel andere redenen de ere naam van Vader des Vaderlands!

De prinsen onder 10 t/m 13 waren stadhouders, zo is Willem II op 15-jarige leeftijd getrouwd met de nog jongere bruid Maria Henriëtte Stuart; hij stierf 24 jaar jong aan de kinderpokken, volgens mijn oud jaartallenboekje. Kort na diens dood kwam zoontje Willem ter wereld, die voorlopig niet het vooruitzicht genoot eenmaal de waardigheden van vader te zullen bekleden: het 1ste stadhouderloze tijdperk volgde. Toen echter het rampjaar zich aankondigde - u weet wel van die drieslag radeloos, redeloos en reddeloos - kon men niet om de prins heen en werd Willem benoemd tot kapitein-generaal. Maar in de nood riep de burgerij weer om een Oranje en deze beweging was niet meer te keren. Weldra kreeg hij de aanstelling tot stadhouder van Zeeland, Holland en meer.

Deze derde Willem werd het voornaamste werktuig in de redding van het vaderland en stak in 1688 met zijn machtige vloot over naar Engeland, erboven wapperde de fiere Oranjevlag, waarop te lezen stond: 'Voor de Protestantse Godsdienst en de Vrijheid'. Van de schoolbanken weten oudere lezers vast nog wel van de spannende vertellingen, gehoord of gelezen in 'Toen - en Nu!', over de voltoering van deze 'glorierijke revolutie'. Een jaar later mocht hij niet enkel de titel van prins voeren, maar ook die van koning der Britten. Uit de namen der vrouwspersonen onder 10 en 11 kunt u al opmaken dat Willem reeds in dubbele zin - via de twee Maria's - banden had met Engeland. Toen het koningspaar ginder in Londen gekroond werd, was hij de koning te rijk, maar na een leven van ruim 51 jaar werd hij overwonnen door de laatste vijand, de Dood! Daarop besloten de Hollandse heren-regenten, temeer omdat de overledene geen zoon had, om zelf het stuur in handen te nemen en kwam er wederom een lang stadhouderloos bewind van 1702 tot 1747. Erna werd via de Friese tak prins Willem IV, de zoon van Johan Willem Friso en Marijke-meu, tot stadhouder verheven. Deze overleed in 1751 waarna prinses Anna gouvernante werd. Na haar verscheiden A.D. 1759 verscheen er een voogd ten tonele tot in 1766 Willem V, getrouwd met Wilhelmina van Pruis(s)en, zelf aan het bewind kwam.

Frankrijk overvalt ons land en Anno 1795 vertrok de prinselijke familie naar overzee per visserspink. Ze verbleef in Engeland gedurende de bezetting om in 1813 te repatriëren. Daarna werden de Nederlanden van een republiek een koninkrijk. Zo paradeerden koninklijke ruiters onder 14 t/m 16 genoemd: Willem I zwaaide de scepter tot 1840, zoon Willem II hanteerde die tot het jaar 1849, waarin hij tot zijn vaderen verzameld werd. De derde Willem nam die koningsstaf over tot 1890. Hij trouwde eerst met Sophia en na haar dood met de 20-jarige prinses Emma van Waldeck-Pyrmont.

Een vraag tot slot: waarom begeleidt diens eerste echtgenote hem in de stoet, terwijl toch uit het nieuwe huwelijk prinsesje Wilhelmina is geboren? Is het wellicht uit piëteitoverwegingen nagelaten, omdat deze 'liefste vrouwe van Nederland' pas ruim vier jaar voordien voorgoed de ogen had gesloten?

Willem van Oranje

Oranjefeest 1958

Een foto van de "allegorische optocht" tijdens de Oranjefeesten van 1958. Afgebeeld is "Ameide's Jazzband", bestaande uit (v.l.n.r) Piet van Gent, Arnold Oskam, Teus de Jong, Eddy Alblas, André de Jong en Hans

van den Heuvel. De kunstschilder P.A. de Hoon was voorzitter van de jury. Hoewel hij een oom van Piet en Hans en een oudoom van Teus en André was, verwierf de band geen enkele prijs of eervolle vermelding. Dit liet onverlet dat er gedurende de gehele tocht (eerst tot "het eind van Tienhoven" en vervolgens "Meerkerk rond") met onbekrompen maat werd geschonken.

Een staatsfoto van het bestuur van de Oranjevereniging "Beatrix" ten tijde van de Oranjefeesten van 1958. Vanaf de koetsier gezien : Cees Terlouw (voorzitter), Henk Reijneveld, burgemeester Jan-Cees de Ridder, Arie Streefkerk, Ben Crezée, Jan Miltenburg, de hulpkoetsier, Heinz Daniëls, Aart Langerak en Jielis van Delsen.

Oranjefeest 1978

Mieke van Ameyde opent feest. Gewoon leuk om te doen.

Nieuwsblad voor Gorinchem en omstreken, 25 augustus 1978.

Mieke van Ameyde uit Aalsmeer is uitverkoren om volgende week vrijdagavond de lichtstadfeesten in Ameide te openen. Gewoon omdat zij toevallig van Ameyde heet. Verrast met deze eer kwam zij woensdag naar het stadje aan de Lek, voor een eerste kennismaking.

Even toevallig ook hadden de organisatoren haar gevonden. Als wielermis bij een wedstrijd in Scheveningen was haar naam in de krant verschenen. En omdat die naam 'Van Ameyde' in vroeger jaren wel eens afgeleid kon zijn van het stadje Ameide, wat toen nog met een 'y' geschreven werd gingen zij op zoek naar haar adres. Eenmaal gevonden was het contact telefonisch snel gelegd.

'Ik keek er eerst wel even vreemd van op.' Leek me een origineel idee en het is toch ook gewoon leuk om te doen', vertelt de charmante KLM-stewardess. En zo werd het organisatorisch geregeld, dat nu Mieke van Ameyde de

opening verricht en niet mr. Maarten Vrolijk, de commissaris van de Koningin, die het verzoek wegens verhindering moest afwijzen.

De commissaris kan evenwel gerust zijn op zijn vervanging. Of de naam van Mieke werkelijk in enige relatie staat tot die van het stadje aan de Lek? 'Ik heb het niet meer kunnen nagaan, maar het moest haast wel. Maar zeker weet ik het niet.' Mieke is vast van plan haar stamboom nog eens te gaan natrekken en wellicht komt zij dan toch in het stadje Ameide terecht. Overigens was zij er nog nooit geweest. 'Ik had er wel van gehoord en ben er misschien vaak overheen gevlogen, maar ik kende het niet.'

Op hun beurt kennen de bewoners van Ameide de Aalsmeerse schone niet. Maar volgende week vrijdagavond zullen zij haar te zien krijgen bij de opening, waarvan de organisatoren weer iets groots hebben gemaakt. Een spectaculaire opening. Niet met mr. Vrolijk en ook niet met de nieuwe burgemeester, waarop men in Ameide heimelijk had gehoopt, maar met Mieke van Ameyde.

Het poortersgeld als wig tussen Ameide en Meerkerk

“Ameide en Meerkerk: da’s altijd wat”. Deze kop plaatste de redactie van “de Volkskrant” op maandag 12 februari 2007 boven een artikel, waarin uitgebreid verslag werd gedaan van de “veldslag”, die het weekend daarvoor had plaatsgevonden tussen jongeren uit Meerkerk aan de ene en hun leeftijdgenoten uit Ameide en Lexmond aan de andere kant. De omgeving van dorps huis/sporthal “De Linde” in Meerkerk vormde het strijdtoneel.

Een naar de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden getogen verslaggever van het landelijke ochtendblad had de moeite genomen om zich te verdiepen in de historie van de controverse tussen de Ameidenaren en de Meerkerkers. Hij verwoordde zijn bevindingen als volgt :

“De vete tussen de beide plaatsen begon zo’n 150 jaar geleden”, aldus de kastelein van café “De Gouden Leeuw” in Lexmond. “Een Termeijenaar zat in het café en zei dat hij hout nodig had. Een boer uit Meerkerk zei dat hij het wel uit zijn tuin kon komen kappen, maar had dat niet aan zijn vrouw verteld. Toen de Termeijenaar zijn hout kwam hakken, prikte de boerin een riek in zijn rug. Sindsdien is de rivaliteit traditie”.

Hoe het ook zij, de aard van de rivaliteit of animositeit tussen de buurgemeenten is even ondoorgrondelijk als hardnekkig. Zelfs tijdens festiviteiten wordt de strijdbijl niet begraven. Zo staken de inwoners van Meerkerk tijdens de Oranjefeesten van 1988 de draak met de verplichting om bij binnenkomst in Ameide “poortersgeld” te betalen. De afbeeldingen op deze en de volgende pagina en de daarbij behorende tekst geven aan waar het destijds om te doen was.

⌘ “De vete tussen de beide plaatsen begon zo’n 150 jaar geleden”

Uit deze foto blijkt dat de "De Knaak" in 1978 ook al veel reacties teweeg bracht.

Het krantenartikel.

De Termeise reactie op het krantenartikel.

Een historisch plaatje met een praatje

Krijn van der Ham

De in het vorige nummer van dit blad afgedrukte foto's hebben enkele leuke reacties opgeleverd. Dank daarvoor! Ditmaal is het thema "Termeise feestherinneringen". Sinds jaar en dag speelt de Oranjevereniging "Beatrix" bij de plaatselijke feesten een belangrijke rol. Zo heeft de vereniging in de loop der jaren allerlei attributen in omloop gebracht om de festiviteiten in de herinnering te laten voortleven.

Een prachtige lauwertak uit 1958 voor de beste zang- of muziekprestatie. Op de strik staat: "Oranjefeest, Ameide 1958, 1e prijs".

Enkele medailles van de wandeltochten uit 1968, die "Lichtstadmars" werden genoemd.

Een bierglas en een wijnglas, beide uit 1983.

Een feestvlaggetje met de afbeelding van de koningin.

Tot schrijfs! Krijn van der Ham.

Pieter Saenredam, Koor en schip van de Sint-Odulphuskerk in Assendelft, gezien vanuit de rechterkant van het koor, (detail). Gesigneerd, gedateerd 2 oktober 1649. Paneel, 50 x 76cm. Amsterdam, Rijksmuseum.

Begin van de Reformatie in Ameide en Tienhoven (3)

Door G. Hamoen

1. Petrus Jacobi (1596 – 1601?)

De vierde predikant van Ameide en Tienhoven is *Petrus Jacobi*. In de lijst van F.A. van Lieburg staan achter zijn naam de jaartallen 1596 – 1604. Verder zijn er geen gegevens. Maar 1604 kan niet goed zijn, omdat zijn opvolger al in 1601 genoemd wordt, zoals we zullen zien. Omdat er verder geen andere gemeenten genoemd worden, is het moeilijk exacte data te geven of meer over zijn leven te vertellen.

Persoonlijk denk ik dat hij dezelfde zou kunnen zijn als de predikant die genoemd wordt op de Provinciale Synode van Gelderland, van 25 tot 29 september 1593 te Arnhem

gehouden. In voorgaande synodes zijn er geen vertegenwoordigers van de classis Tiel, tot groot ongenoegen van de Synode. Dan lezen we in het genoemde jaar onder de aanwezigen *Van Thiel ende Ingen Petrus Jacobi, in beider naeme alleen synde*. Hij komt dus zonder collega's of ouderlingen. Het is niet duidelijk of hij in Ingen predikant is, of de plaats in combinatie met Tiel bedient. In de lijsten wordt zijn naam ook daar verder niet gevonden. Wat de jaartallen betreft zou het heel goed mogelijk zijn dat hij in 1596 naar Ameide is gekomen.¹

2. Cornelis Jansz. Cothenius (1601 – 1604)

De vijfde predikant van beide gemeenten is *Cornelis Jansz. Cothenius*, naar de plaats van afkomst Cothen. Hij wordt op 25 november 1596 bevestigd tot predikant van Bunnik, beroepen door de Staten van Utrecht. Het verblijf daar is voor hem geen zaak van vreugde geweest. De bevolking gaat naar de oude pastoor Joannes Gerardi van Gouda, het kerkgebouw is leeg, wellicht zelfs zonder preekstoel. Onder de weinigen, die ter kerke komen, zijn geen avondmaalgangsters. In 1593 blijkt de pastoor, die hier al sinds 1576 dienst doet, nog steeds de mis te bedienen. Hij heet geheel onervaren in de religie te zijn. Aan een examen onttrekt hij zich en later wordt hij afgezet. In 1601 klaagt Ds. Cothenius zijn nood bij de Staten van Utrecht over de vruchteloze situatie in Bunnik. Hij vertrekt naar Ameide, en in hetzelfde jaar wordt tot zijn opvolger beroepen, Gerard Cornelisz. de Vlieger. Er komen dan ongeveer 25 tot 30 personen onder het gehoor.²

Het beroep naar Ameide verloopt niet zonder slag of stoot, want de Staten van Utrecht is er alles aan gelegen de predikanten binnen de provincie te houden.

In Bunnik moest hij zich aanvankelijk tot het preken beperken en mocht hij geen sacramenten bedienen, totdat de Staten hem daartoe toestemming verleenden. Geen wonder dat hij graag het beroep naar Ameide, in de vrije heerlijkheid Vianen, in overweging nam, dat mede door het toedoen van de bekende Delftse predikant Arent Cornelisz. Storm van 's Gravesande op hem werd uitgebracht.

De Staten vinden het ongehoord dat hij vertrekt, maar hij verklaart alleen terug te zullen keren als in Utrecht een reguliere classis zal worden gehouden. Ongekend fel is de brief aan hem gericht: *Wat zolden wij u daerop appointementement (regeling, schikking) geven, dat gij daermet in Hollant liep t' spelen, neen also niet. Wij en raden die van Hollant soe stout niet, dat zij u aennemen, ghij hebt geen wettelicke oorsaken om te vertreckken*.

Maar de Staten van Utrecht kunnen niet voorkomen dat de heer van Brederode Ds. Cothenius onder zijn protectie neemt en voor vier jaar contracteert voor Ameide. Als Utrecht probeert hem naar de provincie terug te krijgen

1 F.A. van Lieburg, Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816, deel I, predikanten (s.v. Jacobi, Petrus) en deel II, gemeenten (s.v. Ameide). Groningen, 1996. (Lieburg) Reitsma en van Veen, Acta der Prov. en Part. Synoden, IV, Groningen 1895, IV, 36. (RVV)

2 Henk Reinders, De Oude Dorpskerk te Bunnik, Bunnik 1988, 57; G. van der Zee, Crisis van de kerkelijke reformatie in de dorpen van de provincie Utrecht, Maarssen 1956, 19-20.

door een beroep naar Wijk bij Duurstede in 1603, wijst hij dat af met de opmerking dat er nog steeds geen wettige classis is.

Het is niet bekend hoe het verder met Ds. Cothenius is gegaan. Is hij overleden in Ameide of naar elders vertrokken? Na 1604 horen we niets meer over hem in de acta.³

3. Luderus Vogelsang (1605 – 1608)

Mag de derde predikant van Ameide, Ds. Johannes Andelius, gelden als de hervormer van het Land van Heusden, met de komst van Ds. Vogelsang kan Ameide opnieuw een belangrijke persoonlijkheid begroeten. Hij is van bijzondere betekenis geweest voor de reformatie in Twente, en zal na Ameide ook in Vianen grote invloed uitoefenen.

a. Afkomst

Ds. Vogelsang (Vogelsanck, Vogelsangh) werd omstreeks 1565 in Bremen geboren. Hij kreeg zijn opleiding in Helmstedt (gratis) en Wittenberg. De conclusie kan zijn dat zijn ouders niet vermogend waren. In deze tijd zien we vele predikanten uit Duitsland naar Nederland komen. De taal zal geen probleem geweest zijn, omdat in een groot gebied Platduits werd gesproken. De acte laten zien dat die taal geen onoverkomelijk bezwaar was, zeker niet in Overijssel, waar eveneens een Platduits of Nedersaksisch dialect de omgangstaal vormde.⁴

b. Zwartsluis (1594 ? – 1597)

Voor de eerste keer kwam ik zijn naam tegen in de acta van de Provinciale Synode van Overijssel, die op 20 september 1586 gehouden werd in Deventer. Aan het einde van de notulen staat de lijst van predikanten, die eigenhandig de kerkenordening van 1586 hebben ondertekend. Onder hen is op de negende plaats van de bijna veertig predikanten die tekenden, *Luderus Vogelsang, dienaer des gotliken wordes binnen die schantze van de Swartsluis*. Of hij toen legerpredikant was onder Prins Maurits of ook de gemeente Zwartsluis bediend heeft, wordt niet duidelijk. In ieder geval is hij dan predikant in Overijssel.

Op de Provinciale Kerkvergadering van mei 1594 te Deventer is hij aanwezig als *dienaer op die Swartsluys*. Dat geldt ook voor de volgende jaren: 1595 te Zwolle (*dienaer binnen de Sluys*), 1596 te Kampen, 1587 te Hasselt (*wt de Swartesluys*). Vanaf 1586 is hij vergezeld van de ouderling Lodewijck van Duren. In de laatste vergadering wordt hij gekozen als gevolmachtigde van de synode.⁵

3 P.H.A.M. Abels en J.G.J. van Booma, *Tussen Rooms-Katholiek en Utrechts-Gereformeerd, in Utrechtters entre-deux*, Delft, 1992, 219 – 220.

4 P.H.A.M. Abels, *De broederen van Twenthe*, Hengelo 1984, 141 – 142 (Abels); van dezelfde auteur *Vogelsanck, Luderus*, in Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse protestantisme, Deel 3, Kampen 1988, 383 – 384. (Biogr.Lex.)

5 RVV, V, 206; 226; 230; 233, 238, 241.

c. Oldenzaal (1597 – 1605)

Jacob van Deventer tekent in opdracht van koning Philips de tweede de hoofdstad van Twente: Oldenzaal. De dubbele grachten geven duidelijk aan dat de stad in staat van paraatheid is gebracht. Het gebied helemaal bovenin en dan iets naar rechts (ten noordnoordoosten van Oldenzaal) wordt nog steeds de geuzenkamp genoemd.

In 1597 brengt Prins Maurits Oldenzaal en de rest van Twente onder Staats gezag. Ds. Vogelsang krijgt de opdracht om de reformatie daar ter hand te nemen. Abels veronderstelt dat hij wellicht als legerprediker met Prins Maurits de veld-

tocht heeft meegemaakt, wat de keuze voor hem zou verklaren. Er is ook geen classis, zodat de Deventer kerkenraad de classicale taken waarneemt. Die bepaalt dan ook op 14 november 1597 dat Ds. Vogelsang naar Oldenzaal moet vertrekken, voorlopig tot Kerst van dat jaar. Hij blijft er echter onafgebroken tot 1605. Voor zijn taak daar krijgt hij een voor die dagen aanzienlijk traktement van 500 gulden, zeker als waardering voor het moeilijke werk dat door hem verricht moet worden. Hij moet behalve in zijn eigen gemeente ook in de week in de omliggende plaatsen preken. Hij neemt examens af, beroept en bevestigt namens de classis Deventer predikanten, ver-

gadert en speelt een belangrijke rol in Twente. In de brede kerkelijke vergaderingen functioneert hij als scriba.⁶

Soms vertellen kleine opmerkingen in de acta veel over de situatie. Zo vinden we in de presentielijst van de Provinciale Kerkvergadering van mei 1598 in Deventer onder de aanwezigen *Luderus Vogelsanck, dienaar des woorts, sonder olderlinck, mitz daer noch gheen besloten ghemeente is*. Er is dus nog geen kerkenraad. In 1601 brengt hij Joncker Jan Reigers als ouderling mee. Er moet dan een kerkenraad geformeerd zijn. In 1602 is dat Doctor Arnoldus van Limborch, en in 1603 weer Johan Reyners, burgemeester en ouderling. In 1604 Albrecht Herinck, *ouderlinck tho Oldensael*. Er zijn dan in ieder geval drie personen die als ouderling kunnen functioneren. Op alle Provinciale Vergaderingen is hij aanwezig! In 1598 vertegenwoordigt hij Overijssel ook nog op de Synodevergadering van Gelderland in Arnhem.⁷

d. Rheda (1605)

Aan het opbouwwerk komt een abrupt einde door de komst van generaal Ambrogio Spinola en zijn Spaanse troepen naar Twente in augustus 1605. Hij neemt Oldenzaal en Lingen in, het jaar daarop Groenlo. Ds. Vogelsang vlucht naar het graafschap Bentheim, waar de graaf hem een functie aanbiedt als slotpredikant in Rheda (bij Gütersloh, stamslot van de graven van Bentheim-Tecklenburg) in afwachting van betere tijden

Slot Rheda bij Gütersloh in Duitsland.

Die komen echter niet. In hetzelfde jaar neemt hij een beroep aan naar Ameide. Het zou mij niet

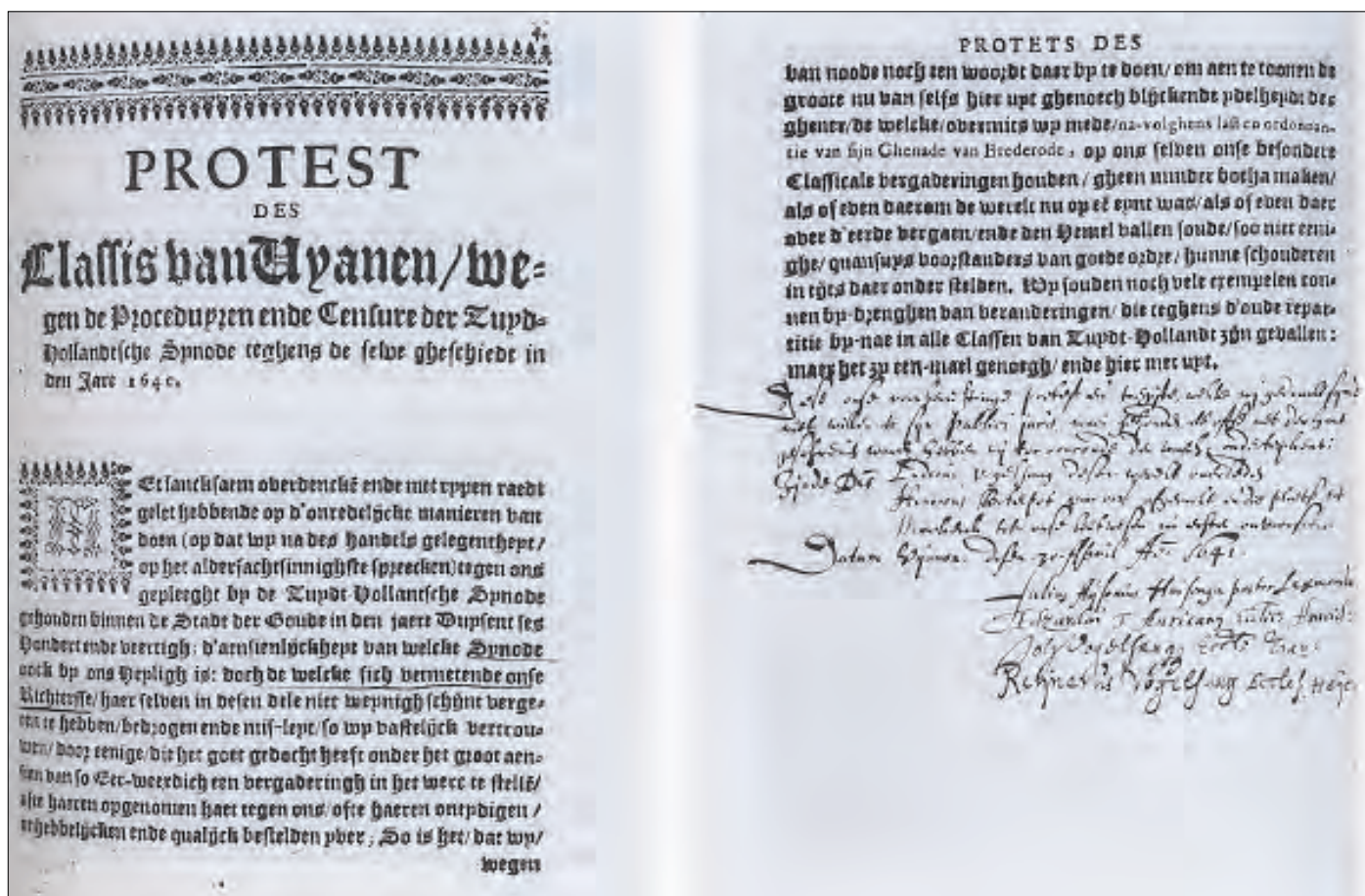
⁶ Abels, 141 – 142.

⁷ RVV, V, 242, 251, 255, 260, 261, 266; RVV, IV 65. Classicale Acta 1573 – 1620, VI, Classis Deventer (1601 – 1620), RGP 90, Den Haag 2000, XIX, XXIX, XLI, 3, 4, 8, 11-13.

verwonderen als ook hier de invloed van Walraven IV van Brederode van belang is geweest, mede gezien het feit dat hij in 1608 van Ameide vertrekt naar Vianen (en niet Vlijmen, zoals foutief staat in aflevering Jrg. 18, 1, 19).⁸

e. Ameide (1605 – 1608) en Vianen (1608 – 1641 †)

Over zijn verblijf in Ameide is niet veel te vertellen, omdat hij al snel vertrekt naar Vianen, waar hij, vanaf 1629 geassisteerd door zijn zoon Johannes, predikant blijft tot zijn dood in 1641.

Protest des Classis van Vyanen wegens de proceduyren ende censure der Zuyd-Hollandsche Synode [1641]. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage. Met de handtekeningen van o.a. Edzardus Auricanus, Johannes Vogelsang en Reinerus Vogelsang.

Ook in Zuid-Holland vervult hij vele en belangrijke functies, waaronder die van preses in de classis Gorinchem. In die hoedanigheid raakt hij ook betrokken bij de hoogoplopende kwestie tussen Voetius en Grevius in Heusden, zoals die speelt in het jaar 1617. Vele malen reist hij naar Heusden, Gorinchem en Den Haag. Als predikant van Ameide vertegenwoordigt hij de classis Gorinchem op de Synode van Zuid-Holland in oktober 1608 te Dordrecht gehouden.

Grote beroering veroorzaakt hij in de classis als hij in 1637, samen met zijn zoon Johannes, Vianen en Ameide wil af-

scheiden van de classis Gorinchem en overhevelen naar de classis Gouda. Uiteindelijk gebeurt dat ook in 1641.⁹

Het valt buiten het kader van dit artikel om over zijn verblijf en werkzaamheden in Vianen te vertellen. Genoeg mag zijn dat hij de tweede helft van zijn werkzaam leven in Ameide en Vianen heeft doorgebracht en zo heeft bijgedragen aan de opbouw van de gemeenten.

f. De zonen van Ds. Luderus Vogelsang

Zoals veel voorkomend in de 16^e en 17^e eeuw worden ook de zonen van Vogelsang predikant. Hoeveel kinderen hij heeft gekregen is niet bekend, maar in elk geval traden drie zonen in het spoor van hun vader. Over hen is het volgende te melden.

⁹ RVV, III, 277; A.C.Duker, Gisbertus Voetius, Leiden 1897, I, 192, 207, 208, 231, 255, 270, 273, 297, CIII, CV. Abels, 142; Biogr. Lex.III, 383-384.

I. Nathanael Vogelsang

Hij werd geboren in Oldenzaal en studeerde in Franeker theologie (1616). In 1635 wordt hij nogmaals ingeschreven als student in Franeker, nu als kandidaat in de medicijnen.

Universiteit van Franeker, gehuisvest in het voormalig Kruissherenklooster.

Hij is predikant geweest in Hippolytushoef (1620), Barsingerhorn en Kolhorn (1626), veldprediker (1637), Gouda (1638) en Vianen (1646 tot zijn dood in 1662).¹⁰

II. Johannes Vogelsang

Hij werd geboren in Ameide en studeerde in Leiden theologie (1623). Hij wordt in 1629 naast zijn vader de tweede predikant in Vianen. Hij blijft daar tot zijn dood in 1645. Hij was getrouwd met 1. Janneken van Limborgh en 2. Anna Robertson. Zijn eerste echtgenote is ongetwijfeld familie van de bovengenoemde ouderling van Limborgh in Oldenzaal.

Duker vertelt dat hij in 1629 bij het beleg van Den Bosch samen met Voetius en Hornhovius dienst deed als legerpredikant bij de troepen van Johan Wolphaert van Brederode, die met succes de Pettelerschans bestookte.¹¹

III. Reinerus Vogelsang

Deze derde zoon is verreweg de bekendste geworden. Hij werd in 1611 in Vianen geboren, studeerde in Utrecht theologie. Als predikant dient hij de gemeenten van Heien Boeicop (1634), GOS (1650), 's-Hertogenbosch (1656 (tevens als hoogleraar aan de Illustre School), en Deventer (1675, tevens hoogleraar theologie en oosterse talen aan de Illustre School). Hier overlijdt hij in 1679.

Hij was getrouwd met 1. Cornelia Rodeants, 2. Marya Crabbe, weduwe van Raphel Noortbood), en 3. Veronica Ruysch.

Hij heeft wellicht bij Voetius gestudeerd en is in ieder geval een overtuigd Voetiaan. Hij stelt zich te weer tegen de filosofie van Descartes en verdedigt Voetius tegen aantijgingen als zou Voetius de Utrechtse Paus zijn. Als waardering wordt hij op voorstel van Voetius *doctor honoris causa* (13 november 1676).¹²

Slot

Ds. Luderus Vogelsang wordt opgevolgd door Ds. Auricanus, over wie al in een eerder artikel werd geschreven, naar aanleiding van de Avondmaalsbekers.¹³

Hiermee sluit ik het overzicht over het begin van de Reformatie in Ameide en Tienhoven af.

¹² Abels 142, D.Nauta, Biogr.Lex. III, 384, s.v. Vogelsangh, Reinier. Over zijn verhouding tot Voetius en zijn geschriften: Duker, III, 76, 77, 340.

¹³ Jrg. 17, 5 en 18, 1.

Hervormde kerk Hei- en Boeicop (ca. 1300).

¹⁰ Abels, 41, 142; Lieburg s.v. Vogelsang, Nathanael.

¹¹ Abels 142, Lieburg s.v. Vogelsang, Johannes. Duker, I, 309 – 310.

De Pruisen op de Koekoekswaard (1787)

Hans van den Heuvel

De voorgeschiedenis

De Republiek der Verenigde Nederlanden was in het jaar 1787 in rep en roer. De onge-regeldheden waren het gevolg van de diepe breuken, die in de voorgaande jaren in het politieke systeem waren ontstaan. In dit systeem berustte de macht formeel bij de representanten van de zeven gewesten, die waren verenigd in de Staten-Generaal. In de praktijk maakte het Gewest Holland en West-Friesland, dat werd aangestuurd door vermogende Amsterdamse kooplieden, echter de dienst uit, omdat dit gewest meer dan de helft van de totale geldmiddelen opbracht. Van de vroegere macht van de geestelijkheid was in 1787 niets meer overgebleven. De adel had uitsluitend in Gelderland, Utrecht en Overijssel nog een zekere invloed. De Hollandse steden, in het bijzonder Amsterdam, deelden de lakens uit.

De Amsterdamse kooplieden waren uit concurrentieoverwegingen fel gekant tegen Engeland. Daarom zochten zij in menig opzicht aansluiting bij de voornaamste tegenstrevers van de Engelsen, de Fransen. Deze oriëntatie leidde in de tweede helft van de achttiende eeuw in toenemende mate tot conflicten met de stadhouders Willem IV en Willem V, die pro-Engels waren. De eerstgenoemde, in 1711 te Leeuwarden geboren als postume zoon van Johan Willem Friso, was zelfs gehuwd met een dochter van koning George II van Groot-Brittannië, Anna van Hannover.

Zijn zoon Willem V was nog maar drie jaar oud toen zijn vader in 1751 in Den Haag overleed. Dit leidde er toe dat hij tot 1766 onder regentschap kwam te staan, eerst van zijn moeder Anna van Hannover en later van Lodewijk Ernst, hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel, een vertrouwen van zijn vader. De jonge Prins van Oranje, die niet alleen Stadhouders, maar ook "Capitein-Generaal van het leger en admiraal van de vloot" werd, was niet tegen zijn taken opgewassen. Hij was een initiatiefloos man, die volstrekt afhankelijk was van de hem omringende adviseurs. Daar kwam bij dat hij volledig overvleugeld werd door zijn zeer wilskrachtige vrouw, prinses Wilhelmina Frederika Sofia van Pruisen.

Wilhelmina Frederika Sofia van Pruisen (1751-1820) Geschilderd door T. Haag, olieverf op doek. 86 x 69 cm. Rijksmuseum, Amsterdam

Willem V (1748-1806) Getekend door J. Tischbein, pastelkrijt op velijn. 62,5 x 52 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

Delfts aardewerk cabaret met petit-feu decor met de tekst: 'Vivat Prins Willem de Vijfde Geïnstalleerd 's-Gravenhage, den 8e maart 1766', 31,5 x 31 cm, Gemerkt: 'A. IH' voor Jacobus Halder. De Griekse A, 1764 - 1768.

De republiek was niet alleen moeilijk bestuurbaar vanwege de controverse tussen de Oranjes en de Amsterdamse regenten. De onrust in het land nam in de jaren tachtig en negentig van de achttiende eeuw namelijk toe door de opkomst van de Patriotten, die de politieke macht van de gegoede burgerij wilden uitbreiden ten koste van de stadhouder en de Amsterdamse elite. Zij traden daarmee in de voetsporen van de "democraten", die in de periode 1747-1748 hetzelfde hadden beoogd, maar niet in hun opzet waren geslaagd.

De kringen rond de stadhouder wilden alles bij het oude houden en keerden zich tegen zowel de regenten als de Patriotten, temeer daar de laatstgenoemden evenals de regenten Fransgezind waren. Deze opstelling had tot gevolg dat de leden van de beide groeperingen in elkaars armen gedreven werden, alle onderlinge verschillen ten

spijt. Zo ontstond er een monsterverbond op basis van een van de weinige gemeenschappelijke doelstellingen: het verder beknotten van de macht der Oranjes.

De tegenstellingen spitsten zich toe doordat de verdeeldheid zich ook op maatschappelijk en kerkelijk terrein manifesteerde. Het “gewone volk” koos in het algemeen partij voor de Oranjes. De welgestelden schaarden zich voor het merendeel aan de zijde van de Patriotten. Wat betreft de geloofsgemeenschappen lagen de zaken wat minder eenvoudig. In grote lijnen kwam het er evenwel op neer dat de leden van de Nederduits Hervormde Gemeenten, de “Staatskerk”, sympathiseerden met de Prinsgezinden, terwijl de Rooms-Katholieken, Doopsgezinden, Luthers en Remonstranten zich meer aangetrokken voelden tot de Patriotten.

Toen de Patriotten in tal van plaatsen overgingen tot het formeren van vrijkorpsen, bleek Willem V niet bij machte te zijn om de daardoor ontstane woelingen te beteugelen. Het ging van kwaad tot erger. De ontwikkeling bereikte een voorlopig dieptepunt in 1785 – het jaar, waarin de Staten van Holland hem aan de kant zetten als garnizoenscommandant van Den Haag. Het stadhoudelijk paar week daarop samen met de hofhouding uit naar Nijmegen.

De Prins was overigens niet de enige die geen orde wist te scheppen in de chaos. Ook in de kring van de regenten was de eenheid ver te zoeken, wat zich uitte in een zwalpend beleid. Zo verleenden de Staten van Gelderland uit beduchtheid voor de groeiende macht van de Patriotten Willem V steun bij de “herovering” van Hattum en Elburg. Deze actie viel volledig verkeerd bij de Staten van Holland, die bij wijze van represaille de Prins het commando over het leger van Holland ontnamen en de Hollandse Waterlinie activeerden, daarbij rekenend op de steun van Frankrijk.

In de omgeving van de Prins vond men dat de maat nu vol was: er moest hard worden opgetreden. Maar hij was er niet toe te bewegen om tot grootscheepse actie over te gaan. Het bleef bij een mislukte poging om Utrecht af te snijden van Holland. Daarop nam Wilhelmina van Pruisen, die ook op militair terrein uit harder hout gesneden was dan haar echtgenoot, het heft in handen. Zij stapte op 28 juni 1787 te Nijmegen in een karos en begaf zich met een klein gevolg naar het westen des lands. De tocht verliep aanvankelijk voorspoedig in die zin dat Tiel, Geldermalsen, Leerdam, Nieuwpoort en Schoonhoven ongehinderd werden gepasseerd. Bij Goejanverwellesluis aan de Vlist ging het echter mis. Daar verbood de commandant

van een vrijkorps de Prinses om haar weg te vervolgen totdat de Staten van Holland daarvoor expliciet toestemming zouden verlenen. Vanwege het uitblijven van die toestemming besloot de diep gegriefde Wilhelmina na enige tijd onverrichter zake terug te keren naar Nijmegen.

De mislukte expeditie van de Prinses had verstrekkende gevolgen, omdat koning Frederik Willem II van Pruisen zich het lot van zijn zuster aantrok. Deze in 1744 te Berlijn geboren neef en opvolger van Frederik de Grote gaf er blijk van goed op de hoogte te zijn van de internationale situatie toen hij inschatte dat de Fransen geen steun zouden verlenen aan de Patriotten. Dat bracht hem ertoe op 8 september 1787 per ultimatum genoegdoening te verlangen van de Staten van Holland. De Staten reageerden niet, waarop de koning van Pruisen besloot tot militair ingrijpen.

*Koning Frederik Willem II van Pruisen (1744-1797)
Olieverfschilderij van Anton Graf.*

Zo sloeg de vlam dan toch nog in de pan en was de militaire interventie van de Pruisen een feit. De desbetreffende krijgsvaardigheden zijn boeiend en met veel gevoel voor details beschreven in een Duits standaardwerk, waarvan de Nederlandse vertaling in 1792 te Amsterdam “bij Willem Holtrop” werd gepubliceerd onder de titel “Geschiedenis van den Veldtogt der Pruisen, in Holland, in MDLXXXVII, gevolgd naar het werk van den heer Theodorus Philippus van Pfau, generaal-majoor in Koninklijk – Pruisischen dienst, enz. enz., met plans en kaarten verrijkt.”

Het boek van generaal van Pfau telt bijna tweehonderd bladzijden. Het is dus ondoenlijk om de tekst integraal in ons verenigingsblad te publiceren. Daarom beperk ik me tot de weergave van de gedeelten, die betrekking hebben op de toenmalige militaire activiteiten in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden in het algemeen en Ameide en Tienhoven in het bijzonder, met waar nodig een inleiding of een toelichting.

De aanhouding van prinses Wilhelmina te Goejanverwellesluis op 28 juni 1787. Gravure door Gottfried Arnold Lehmann. Atlas Van Stolk, Rotterdam.

De veldtocht

De veldtocht van de Pruisen, die op 13 september 1787 aanving, was een breed opgezette, klassieke militaire operatie onder eenhoofdige leiding, die berustte bij Karl Wilhelm Ferdinand, hertog van Brunswijk. Aan de carrière van deze in 1735 te Wolfenbüttel geboren Pruisische generaal, die als een zeer bekwaam legeraanvoerder bekend stond, wordt in het onderstaande kader nader aandacht besteed. Van Brunswijk was niet de enige opperofficier, die aan de operatie deelnam. De generaals Budberg, von Eben, Gaudi en von Knobelsdorff waren eveneens bij de veldtocht betrokken. Daarnaast wordt in het boek melding gemaakt van de krijgsverrichtingen van een groot aantal Pruisische hoofd- en subalterne officieren.

Karel Wilhelm Ferdinand, hertog van Brunswijk, leefde van 1735 tot 1806. Hij was de oudste van de dertien kinderen van Karel I van Brunswijk en prinses Philippine Charlotte van Pruisen. Zijn moeder was een dochter van de Pruisische koning Frederik Willem I (1688-1740) en een zuster van diens zoon en opvolger Frederik II de Grote (1712-1786). Ferdinand koos op tijd al voor een militaire carrière. Hij ontscheidde zich in de Oorlog van 1763 en nam in 1773 deel aan de Pruisische campagne in de Oorlog van 1778. In 1780 volgde de veldtocht van Brunswijk-Lüneburg en vorst van Brunswijk-Wolfenbüttel. Hij was in maatschappelijk en economisch opzicht hervormingsgezind, maar werd ernstig tegengewerkt door behoudzuchtige groeperingen als de adel en de geestelijkheid. Verder op in dit artikel wordt beschreven hoe de hertog van Brunswijk in 1787 leiding gaf aan de veldtocht van de Pruisen in Nederland, die leidde tot het herstel van het regiem van stadhouder Willem V. In hetzelfde jaar werd hij bevorderd tot veldmaarschalk. De hertog speelde ook een belangrijke rol in de eerste en de vierde van de zes Coalitieoorlogen, die verschillende combinaties van landen tussen 1792 en 1815 voerden om de expansiedrift van de Fransen te beteugelen. In beide gevallen was hij belast met het opperbevel over de Pruisische strijdkrachten, die in 1806 bij Jena en Auerstädt verpletterend werden verslagen. De opperbevelhebber liep daarbij zeer ernstige verwondingen op en overleed korte tijd later in Ottensen bij Hamburg.

ting van Den Haag. Ik concentreer me in dit artikel op de laatste opmarsroute, omdat Ameide en Tienhoven in dat geval een rol speelden.

Al bij de eerste schermutselingen bleken de onvoldoende geoeffende, onsamenhangende eenheden van de Patriotten geen partij te zijn voor de Pruisische troepen: de leden van de vrijkorpsen werden overlopen. Zo kwam het dat de hertog van Brunswijk, de derde opmarsroute volgend, zich met zijn voorhoede op 15 september al bij Ochten in de Betuwe bevond. De Pruisen rukten vervolgens op naar Leerdam en Asperen, welke plaatsen op 16 september zonder veel moeite werden ingenomen. Het volgende aanvalsdoel was Gorinchem. Bij de verovering van deze vestingstad sta ik wat langer stil, omdat het verloop van de strijd – of wat daarvoor moest doorgaan – in weerwil van de ernst van de situatie vermakelijke taferelen opleverde. Ik volg het relaas van generaal van Pfau op de voet vanaf het begin van de aanval.

“Den zeventienden kwam het gansche corps, om vijf uren in den ochtent, in de grootste stilte voor Gorkum. Men hield zich terstond onleedig, alles ’t geen ’t plaatsen van ’t geschut hadt kunnen verhinderen, in de grootste stilte uit den weg te schaffen: men rangeerde het geschut achter den weg tusschen groot en klein Dalem. In deeze positie bleef men stil en gerust tot aan den dag. Tegen zes uren in den morgen werdt de capitein van Winsingerode na Gorkum gezonden, met een trompetter en een brief in de Hollandsche taal, waarin men de stad sommeerde zich over te geeven en haar bedreigde, in geval van eene weigering, met een bombarderinge. Een uur vervlogen zijnde, zonder dat men antwoord ontving, keerde dezelve officier terug om ’t te vraagen. Dan toen hij met den trompetter een snaphaanschot verre van de wal was, zo schooten de officieren op hen.”

Te vergeefs gaf hij hun het teken met zijn neusdoek, en deed hij op den trompet blaazen; ’t garnisoen, ’t geen niet ’t

minste denkbeeldt hadt van de gebruiken en rechten van den oorlog, ging voort met schieten, en de capitein van Winsingerode kwam onverrichter zaake terug.

Toen beval de overste van Romberg 't bombardeeren terstond te beginnen, en de stad niet te spaaren. Dit was om zeven uren. Op 't vierde schot stak een gloeiende kogel de molen, geleegen in een der bastions in brand. Deeze brand verspreidde zich tot een oliemagazijn, dat er niet verre af was, en de beide gebouwen werden in de assche gelegd. De bombardeering was zeer heftig; weldra stondt de stad aan vier hoeken in vlam; en men hield niet op met alarm slaan.

Ondertussen kwam de vijand op de wal en deedt zijn geschut spelen; maar dat der Pruijssers en hunne zoldaaten zelve hadden niets te vrezen, daar zij door den hoogen weg of dijk gedekt waren. Op 't vier-en-veertigste schot der Pruijssen zag men een wit vaandel op den stads-tooren waaijen; 't vuur van de wallen hieldt op; de plaats-majoor kwam uit de barrière van den bedekten weg, de chamade doende slaan. Toen deedt de overste Romberg 't vuur der Pruijssen ophouden, en ging den vijandelijken officier vraagen, wat hij te zeggen hadt. Deeze hier op met eene zeer ontroerde houding geantwoord hebbende, dat de stad Gorkum zich wilde overgeven en dat zij wenschte te capituleeren, zo vorderde de collonel Romberg dat de commandant van de plaatse hem zelve kwam spreken. Ingevolge hiervan verscheen de collonel van der Capellen, voortijds collonel en kamerheer van den Stadhouder, overlaaden met weldaden van dien Prins, en nu een zijner vuurigste vijanden. De heer Romberg verweet hem de lafhartigheid, waarmede 't garnisoen geschoten hadt op een officier en een trompetter der Pruijssen, 'er bijvoegende, dat om 'er hem over te straffen, hij hem geene voorwaarden zou toestaan, maar dat hij vorderde, dat zij zich op discretie zouden overgeeven. De commandant, over deeze bedreiging verschrikt, zocht zijne gemeenen te verschoonen, zeggende, dat zij niet verstonden van den gebruiken van den oorlog; dan den collonel onbuigzaam vindende, gaf hij zich

☞ De huzaaren en de jaagers, die tot hier toe de voorhoede van de colom geformeerd hadden, marcheerden, noch denzelven dag, tot na Ameijden”.

met zijn garnisoen over. Op 't ogenblik marcheerde 't bataillon van Renouard na Gorkum om de poorten in te neemen; de jaagers, de huzaaren en de grenadiers van Schack werden in de vestinge gezonden, om 't garnisoen te ontwapenen; dan dit, altijd even laf en trouwloos was, was ondertusschen gevluht, 't zij op schuiten, 't zij langs den weg, die na Dordrecht gaat; en men maakte alleen acht-en-negentig krijgsgevangen.

De Hertog zijne maatregelen willende afmeetten na den uitslag van den aanval, hadt op den toren van Asperen, van waar men Gorkum zien kon, een officier met goed kijkers geposteed. De collonel Romberg had bevel de gansche stad te bombardeeren, indien zij volstandig bleef weigeren zich over te geeven; maar wijl men van den toren van Asperen zag dat 't vuur gevat hadt op verscheidde plaatsen, en men kort daarop niet meer hoorde schieten, zo beval de Hertog, nu reeds zeker dat de plaats zich hadt overgegeeven, den generaal Knobelsdorf met zijne divisie na Meerkerk te marcheeren, en ijde zelve met eenige officieren, onder begeleiding van eenige huzaaren, na Gorkum.

De heer Knobelsdorf trok de Linge over bij Leerdam, over de schipbrug. Met de bataillons infanterij en 't grof geschut. Vervolgens marcheerde hij over Leerbroek en Nieuwland na Meerkerk. Hier was de grond zo moerassig en de weiden zo waterig, dat men nauwelijks plaats genoeg vondt, om de troepen te doen campeeren, en 't geschut en de karren te rangeeren. Hondert man van 't regiment van Marwitz namen bezit van Meerkerk, waar zich 't generaal-quartier vestigde. De huzaaren en de jaagers, die tot hier toe de voorhoede van de colom geformeerd hadden, marcheerden, noch denzelven dag, tot na Ameijden”.

Dit is de eerste vermelding van Ameide in het boek van generaal van Pfau. Uit het beschikbare kaartmateriaal kan worden opgemaakt dat de voorhoede van de Pruisen van-

uit Meerkerk via de Broekseweg naar Ameide moet zijn getrokken, waarbij veel hinder werd ondervonden van de slechte gesteldheid van het terrein. Aangezien het geen vestingsteden betrof, wordt in het boek nauwelijks aandacht besteed aan de “inname” van Ameide en Tienhoven. Dat laat onverlet dat de strategische ligging van deze plaatsen er de Pruisen toe bracht daar de uitvalsbasis te vestigen voor de tegen Nieuwpoort en Schoonhoven gericht acties. Op de Koekoekswaard bij Tienhoven werd daartoe een groot “campement” aangelegd voor de legering van de divisie van von Knobelsdorff en het regiment van Marlitz. Meer in de richting van Langerak werd bovendien aan de binnenkant van de Lekdijk een afwachtingsgebied ingericht voor een batterij veldartillerie.

Nadat door zijn toedoen het commando over Gorinchem was toevertrouwd aan “de collonel Romberg” en de Prinsgezinde bestuurders van de stad in hun ambten waren hersteld, had de hertog van Brunswijk middelerwijl “vergenoegd” de terugreis naar zijn hoofdkwartier te Meerkerk aanvaard. Hierin kwam verandering toen hij vlakbij zijn eindbestemming werd geconfronteerd met verwikkelingen, die beeldend worden beschreven in de hieronder afgedrukte gedeelten uit het boek van generaal van Pfau. Ter toelichting vermeld ik dat de aanduiding “Z.H.” (Zijne Hoogheid) op de hertog van Brunswijk slaat.

“Een vierde van een mijl van Meerkerk hoorde Z. H. een verschrikkelijk geschreeuw, ’t welk uit de huizen langs den weg kwam. Hij detacheerde terstond een officier om hier na te hooren.

’t Waren drie soldaten van ’t regiment van Marwitz, die, uit ’t camp gevlucht, bezig waren met plunderen. Zij werden voor den Hertog gebragt, die zich zeer driftig maakte, en ze alle drie deedt arresteeren. Zodra de ingezeeten den deze daad van gestrengheid gezien hadden, zo verzamelden zij zich in meenigte rondom den Prins, en beklagden zich bitter over dergelijke buitenspoorigheeden. Misschien waren die klagten overdreeven; ondertusschen maakten zij den Hertog zeer toornig, welke er den generaals verwijten over deedt, betuigende, dat hij niet gedoogen zou dat men zijne orders in den wind sloeg. De generaal van Knobelsdorff verschoonde zich, zeggende dat men daar omstreeks stroo hadt moeten bij een zamelen, om de zoldaten in de natte weiden een goed legersteê te verzorgen, maar dat hij zelve, misnoegd over de wanorden bij die gelegenheid gepleegd, de schuldigsten reeds hadt doen straffen.

In weêrwil van dit alles begaf de Hertog zich in perzoon bij ’t regiment van Marwitz, deedt de compagniën op trommelslag bij elkander komen, om te zien of er iemand aan ontbrak. Vervolgens deedt hij alle officieren onder ’t vaandel bij een komen, zeide hun met heftigheid, nimmer geloof te zullen hebben, dat een regiment, ’t geen zich altoos zo hadt voorgedaan, in zo verre de orders des Konings en de zijnen zou hebben vergeeten; dat wijl men hem de goede gedagten, die hij ’ervan hadt, ontnam, hij deeze vlek aan den Pruischen naam niet zou gedogen. Hierop beval Z. H. den commandeur van ’t regiment ’t zelve terstond te verlaaten. Te

vergeefs wilde deeze zich rechtvaardigen. De Hertog werdt ’er des te toorniger om, en beval den collonel zich terstond te verwijderen, hem zeggende, dat hij zijn lot wel verdient hadt. Hij overlaadde alle de andere officieren, met dezelve verwijten.

De capitein van de compagnie, tot welke de drie plundeeraars behoorden, werdt in arrest gezet, haare onderofficieren aan den lijve gestraft, en zij zelve kreegen hondert stokslagen, in tegenwoordigheid van ’t gansche regiment.

Toen wilde de Hertog weg gaan; maar alle de officieren volgden hen, met eene houdinge vol van schrik en bedroefheid. Na een

lang stilzwijgen baden zij hem om vergiffenis, om de herstelling van hunnen commandeur, uit hoofde van zijne lange en getrouwe diensten.

’t Was niet dan na veel moeite dat de Hertog zich liet overhaalen. Hier na deedt Z. H. dezelve vermaaninge aan ’t regiment van Knobelsdorff”.

Generaal van Pfau vervolgt zijn relaas met de beschrijving van de verdrijving van de Patriotten uit Nieuwpoort en Schoonhoven door eenheden, die in Ameide en Tienhoven gelegerd waren.

”Den 17de hadt de luitenant-collonel van Wolfradt, nauwelijks te Ameijden aangekomen, den luitenant l’ Estocq met dertig paerden na Nieuwpoort gezonden, om te verneemen of de Hollanders, die daags te voren van Vianen na deeze vestinge geweeken waren, eenig volk op den weg gelaaten hadden, en of ’t garnizoen van Nieuwpoort aanzienlijk was. Deeze officier vondt geene vijanden meer op de weg, en vernam, toen hij dicht bij de stad kwam, dat de Patriotten dezelve gingen verlaaten. Hij verhaastte zijne marsch, om ’er zijn voordeel mede te doen. De poorten van de stad waren open, en de vijand noch bezig om met de pont de Leck over te vaaren. Een officier en zes en zestig gemeenen van ’t regiment van Saxe-Gotha en veertien Hollandsche dragonders, die aan deeze zijde van de rivier waren, gaven zich over, zo als zij de huzaaren met de zabel in de vuist op hen zagen aanvallen. De luitenant l’ Estocq zondt deze krijgsgevangenen na Meerkerk, en deedt zeggen, dat hij meester van Nieuwpoort was. Het neemen van eene zo wél versterkte plaatse deed hem het verdriet, ’t geen hij gehad hadt, een weinig verzetten.

Kort hier op kwamen ook de krijgsgevangenen in en bij Gorkum gemaakt. De auxiliaire burgers trokken boven al ’t oog. Niets belachlijker dan hunne kleeding, die van allerlei verwen was, en de houding van aanzien, welke zij zich gaven. Meenigmaal, bedrogen door hunne trotsche en deftige houding, vroegen hen de Pruisen, wat zij geweest waren voor dat zij de wapenen opvatten. Verplicht als dan te bekennen, dat zij meest van den laagsten stand waren, trachtten zij hier een aanzien aan te geeven, door omschrijvingen, die hen noch belachlijker maakten, en zij wierden boos, als de Pruisische vrolijkheid de dingen bij hun echten naam noemde.

De Hertog schreef noch de marsch route van den volgenden dag vóór, en gaf antwoord op de onderscheidene rapporten van de officieren; en 't was eerst ten zeven uren, dat dezelve zich aan tafel zette, enz. enz. Men wist toen noch niet, dat Utrecht verlaaten was.

's Avonds vernam men, dat de Patriotten den dijk van de Leck bij Molenaarsgraaf wilden doorsteken, om het land onder water te zetten. Op 't ogenblik werdt de luitenant Holzendorf gedetacheerd met twintig paerden, om 'er hen in te hinderen. Op derzelver aannadering vluchtte de vijand in allerijl.

De luitenant-collonel Wolfradt, verneemende dat de luitenant l' Estocq Nieuwpoort verlaaten hadt, zondt van Ameijden derwaarts den cavallerij-kapitein van Bila met dertig huzaaren, en den luitenant van Pfeilitsch met twintig jaegers, om zich de bezitting van de plaatse te verzekeren, en om zich meester te maaken van de pont en de overvaart van de Leck, voor dat de vijand dit konde doen.

De kapitein van Bila nam terstond te Nieuwpoort de nodige maatregelen. Vervolgens zondt hij een burger na Schoonhoven, om den burgemeester van die stad te verzoeken bij hem te komen. Deze kwam inderdaad, en bragt de tijding dat alle de troupen van de Patriotten na Woerden geweken waren. De Pruisische officier ijelde derwaarts met zes huzaaren en jaegers, en vondt 'er alleen vijftien man reguliere hollandsche troupen. Hij dwong ze zich over te geeven, ontwapende de Patriotten, die de poorten bewaarden, vertrouwde derzelver bewaaringe, zo als die van alle de andere posten van de stad, aan de welgezinde burgers, en keerde 's avonds na Nieuwpoort terug.

Hij zag weldra hier op een vaendrig en twaalf vijandelijke dragonders aankomen, welke hunne posten verlaaten hadden, en zondt ze met de andere krijgsgevangenen na 't generaal-quartier”.

Na Nieuwpoort en Schoonhoven aldus te hebben ingenomen, zetten de Pruisen hun opmars op 18 september voort in noordwestelijke richting. De voor deze operatie benodigde aanvullende eenheden werden aangevoerd vanuit Vianen, wat tot veel troepenverplaatsingen leidde op het traject tussen deze stad en Lexmond, Ameide, Tienhoven, Langerak, Nieuwpoort en Schoonhoven. Zo maakte generaal Van Eben op 18 september in Ameide een tussenstop met “zijn drie esquadrons huzaren, 't bataillon van Langelair en de jaegers van kapitein Boelzig” en kwam generaal Budberg daar op die dag met zijn regiment aan. De volgende dag maakte luitenant-kolonel Dopf, de Adjutant-Generaal van stadhouder Willem V, zijn opwachting in Tienhoven “om den Hertog eenig licht te geven omtrent de gesteldheid der Patriotten”.

Frederika Sophia Wilhelmina, prinses van Pruisen (1751-1820). Geschilderd door Cornelis Cels, 1817. Koninklijk Huisarchief.

☞ De drie bataljons van generaal von Knobelsdorff werden ingekwartierd in “de dorpen van Tienhoven”; de twee bataljons van Marwitz werden in Langerak ondergebracht.

De overste was er in Tienhoven getuige van dat de hertog van Brunswijk opdracht gaf om het kamp op de Koe-koekswaard te verlaten in verband met de barre weersomstandigheden. De drie bataljons van generaal von Knobelsdorff werden ingekwartierd in “de dorpen van Tienhoven”; de twee bataljons van Marwitz werden in Langerak ondergebracht.

Hoewel “t bestendig bleef regenen”, waren de Pruisen er intussen onder leiding van majoor Haacke in geslaagd om met behulp van veertig grote “pontonschuiten” tussen Nieuwpoort en Schoonhoven een brug over de Lek te slaan – een voor die tijd knappe prestatie. De schipbrug was vooral van nut voor het transport van “het grof geschut”.

Op 20 september zetten de Pruisen de kroon op hun werk door de macht over te nemen in Den Haag. De laatste grote stad in Holland, die ze – op 1 oktober – in handen kregen, was Amsterdam. Hiermee had koning Frederik Willem II van Pruisen het regiem van zijn zwager én zijn zuster “gerestaureerd”. Stadhouders Willem V bleef echter een tragische figuur, die er nimmer in slaagde grip op de situatie te krijgen.

In 1795 verjoegen de Fransen hem uit zijn land, waarna hij in ballingschap verbleef, eerst in Engeland en later in Duitsland. Hij overleed in 1806 in Brunswijk. Wilhelmina van Pruisen leefde langer dan haar echtgenoot. Zij stierf in 1820 in Den Haag, waar ze in 1813 vanuit Engeland was teruggekeerd, samen met haar zoon Willem Frederik, de latere koning Willem I.

Met dank aan de bibliothecaris van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in Den Haag, de heer C.F.Bruijn.

Foto: Cees de Jonge, The Visual Art Box Obdam. Collectie Museum Flehite, Amersfoort.

Aan het eind van de 18de eeuw ontwikkelde zich een ware 'beeldoorlog' op gebruiksvoorwerpen tussen de Orangisten – aanhangers van de stadhouder Willem V (1748-1806) - en de Patriotten. De Orangisten produceren complete serviezen waarop Prins Willem V en zijn echtgenote Wilhelmina van Pruisen zijn afgebeeld. Hiertoe behoort ook deze theebus met de silhouetten van de stadhouder en zijn vrouw. Wilhelmina heeft opgestoken haar met daarin een rood lint en zij draagt een rode jurk. Tegenover haar is haar echtgenoot Willem V afgebeeld die een rode jas aan heeft met daarover een oranje sjerp. Tussen hen in staat een oranjeboom met vijf sinasappels die verwijzen naar Willem V en het feit dat de stadhouder een nakomeling is van 'vader des vaderlands' Willem van Oranje.

